

Jobb későn, mint soha

Henri Matisse – a gondolatok színe

Szépművészeti Múzeum,
2022. VI. 30. – X. 16.

2021 -ben volt Matisse születésének 150. évfordulója, és a párizsi Pompidou Központ nagy életmű-kiállítással ünnepelte meg a francia mestert. Nem meglepő, Matisse-t a 20. századi francia képzőművészet legnagyobbjai közé számítják, és sokan gondolják, hogy a század első felében Henri Matisse volt Franciaországban a *par excellence* művész. A Szépművészeti Múzeum jó ritmusérzékkel vette észre a kínálkozó lehetőséget, és a párizsi anyag nyomán igényes kiállítást szervezett Budapestre. Meglepetés, hogy a mostani Matisse-tárlat a legelső Magyarországon, korábban ilyesmire nem került sor. Igény sem volt rá talán, és a kurátorok sem nagyon buzgólkodtak. Ennek a méltatlanul hosszú hiátusnak a megértése messziről jön és messzire vezet; valószínűleg újra kell gondolni Matisse magyarországi recepciójának történetét. Már csak amiatt is, mivel utólag megkonstruálták a „Magyar Vadak” kategóriáját, bár némi kisebbségi érzést is kompenzál a konstrukció.

A magyar gyűjtők fantáziáját nem izgatta túlzottan Matisse. Talán az egy szem Neményi Bertalant kivéve, akinek „kalandor” gyűjteményi érdeklődése radikálisan elütött a többiekétől. Volt néhány Matisse-rajza, és odafigyelt olyan művészekre is, akikre mások nem. Néhányukat felsorolom: Léger, Modigliani, Kandinszkij, Klee, Marcoussis, Pascin, Prampolini, Archipenko vagy Chagall. Ismerjük a teljes listát, mert Neményi letétbe helyezte gyűjteményét a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank és a Magyar Általános Hitelbank széfraktárában. A Neményi-gyűjtemény sok másikkal együtt Moszkvába került a bankok őrizetéből. Az eddigi visszaszerzési kísérletek süket falakba ütköztek, reménytelennek bizonyultak. Korábban két komoly kísérlet történt a kómába került francia-magyar kapcsolatok felélesztésére, ráadásul szembe mentek a háborús viszonyokkal. Az egyik 1940-ben – *Francia művészeti alkotások kiállítása magyar magántulajdonból*, a másik 1943-ban – *Jelenkori francia festőművészek kiállítása*. Mindkettőt a korábbi Ernst Múzeumban, az Almásy-Teleki Éva Intézetben mutatták be Petrovics Elek, Batthyány Gyula és François Gachot közreműködésével. Tudomásom szerint egyik tárlaton sem szerepelt Henri Matisse-festmény.

A 10-es években két kiváló ítéletű orosz műgyűjtő, Scsukin és Morozov igen jelentős Matisse-műveket vásárolt műkereskedőktől, majd később közvetlenül, a moszkvai házaik konkrét helyszíneire, például zeneszobába vagy fogadószobákba rendeltek képeket. A textilkereskedő Szergej Scsukin és a gyártulajdonos Ivan

Morozov, akit Matisse közvetlen egyszerűséggel orosz hústoronynak nevezett, más modern mesterek művei mellett igen jelentős Matisse-műveket szerzett meg. A két gyűjteményt később államosították, így került az 1910-ben festett jelentős és igen nagy méretű *Tánc* (260×391 cm) a szentpétervári Ermitázs gyűjteményébe. A harmadik jelentős műtárgygyűjtést Lydia Délectorskaya, Matisse múzsája, modellje és titkárnője ajándékozta a peresztrojka idején az Ermitázsnak és a Puskin Múzeumnak. A több mint 300 tárgyból álló adomány egy része nem műtárgy, hanem dokumentum. Mostanában újabb okból vált áthatolhatatlan akadállyá Oroszország. Az Ukrajna elleni orosz agressziót kulturális szankciókkal is megtorolták, és a múzeumi kapcsolatok befagytak.

Miért látják annyira másképp Franciaországban Matisse művészetét, mint nálunk, mi az oka annak, hogy annyira eltér a francia percepció a magyarországitól? Zárójelben jegyzem meg, hogy a francia értékelést az euroatlanti, majd a teljes nemzetközi művészeti élet is átvette és kanonizálta. Visszatérek majd arra, hogy véleményem szerint mi gátolta Matisse magyarországi befogadását, mi fékezte le az érdeklődést. A francia recepció megértéséhez közelebb visz a Pompidou Központ tavalyi életmű-kiállítása. A címe is sokatmondó: *Matisse mint regény*. Ami teljesen egyértelmű utalás Louis Aragon 1971-ben megjelent művére: *Henri Matisse, roman – Henri Matisse, regény*.

Aragon 1941-ben, a német megszállás idején kereste fel Matisse-t, a nála közel harminc évvel idősebb mestert. A feleségével, Elsa Triolet-val együtt Nizzában lakott akkor félig-meddig illegalitásban. Matisse műterme nem esett messze Nizzától, és ezzel a találkozással kezdődött a barátságuk, amely Matisse haláláig tartott. Aragon harminc éven keresztül folyamatosan készítette a jegyzeteit, így állt össze a kétkötetes műve, benne 551 dokumentummal. A szöveg, amit írtam, regénnyé vált – írta Aragon. A könyv a művészi alkotómunkáról szól, de nem csak arról. Matisse-ban a francia nemzet testet öltött szimbólumát látta Aragon. Az ellenálló Franciaország szimbólumát. A fény, a szépség és az optimizmus sugárzik a festményekből. A megalázott országban a reményt jelentették ezek a képek. Matisse ugyanebben az időben festette a *Román blúz* című képét, a modell – akkor is, mint annyi más alkalommal – Lydia Délectorskaya. Hasonlóan beszélt erről a képről Jean-Luc Godard, Eric Rohmer és Raymond Hains: a vásznon az öröm ragyog, és előbb-utóbb vége szakad a német megszállás sötétségének.

↑
Henri MATISSE: *Úvegajtó Collioure-ban*, 1914,
olaj, vászon, 116,5×89 cm, Musée national d'art moderne, Párizs
© Succession H. Matisse / HUNGART 2022

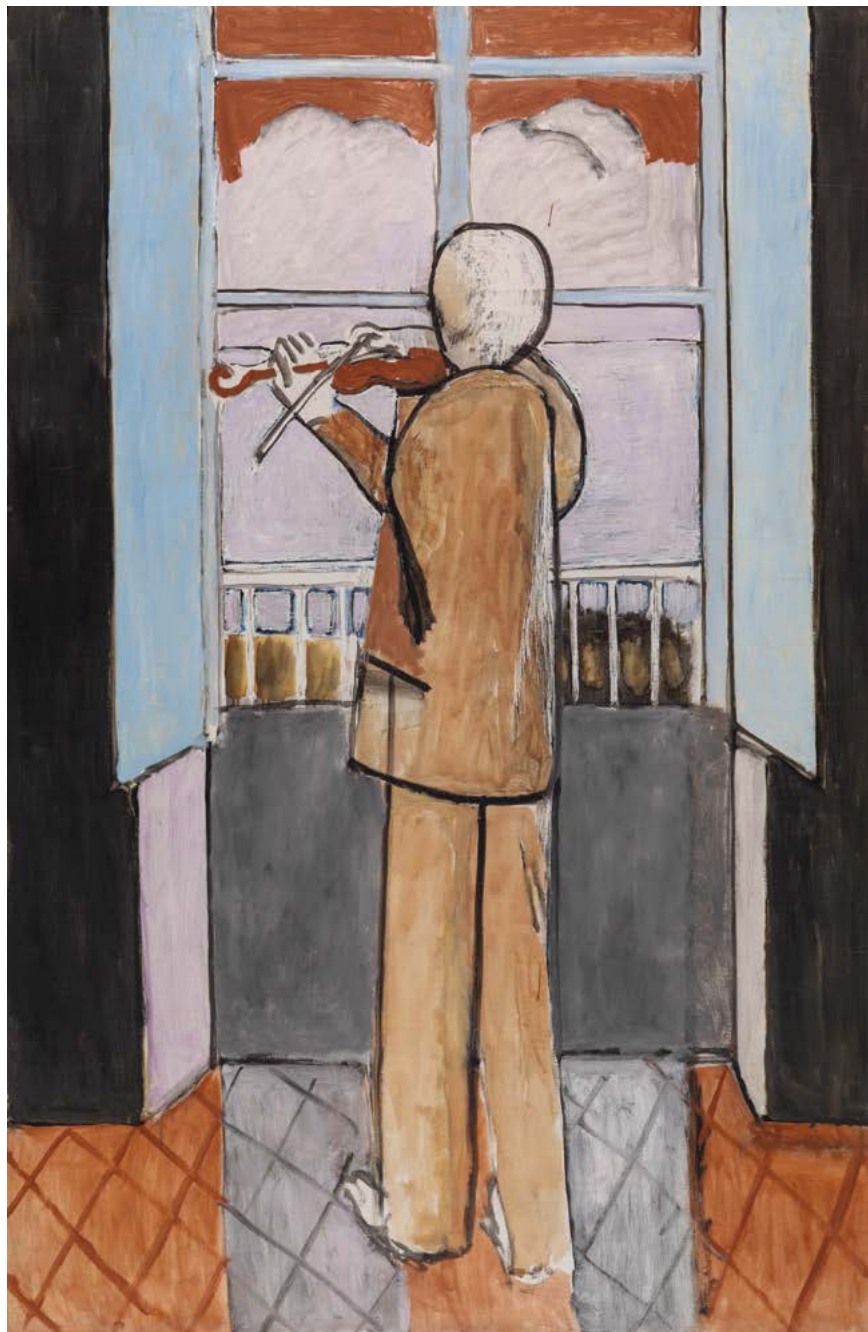
Roszsabb kedve volt Matisse örök riválisának, Picassónak, aki akkoriban írta *A farkán csípett vágy* című szürrealis darabját, amelyet Leiris szalonjában előadtak bárati társaság előtt, színpadi felolvasásban. Albert Camus rendezte, szerepelt benne Jean-Paul Sartre, Simon de Beauvoir és mások mellett Picasso kutyája, Kazbek. Brassai nevezetes csoportképet készített a társulatról. Semmi nem tudta elrontani Matisse jókedvét. Élete során többször megbetegedett, végül nyombélrákot kapott, csak egy súlyos operáció mentette meg az életét, de nem tudott felkelni betegágyából. Ez sem fogott ki rajta, gouache-sal befestett lapokból ollóval papírkivágatokat készített. Azt mondta: „úgy esem neki a papírnak, ahogyan a szobrász a kőnek”.

A rövid *fauve*-periódus után Matisse az életöröm, *le bonheur de vivre* festője lett mindhaláláig. Nem hiányzott belőle azonban az intellektuális mélység sem. Az 1914-ben festett, *Üvegajtó Collioure-ban* című képről Aragon azt írta: az egyik legrejtélyesebb kép, amit valaha festettek, és Matisse-könyve címlapjára tette. A mű a budapesti kiállítás egyik csúcspontja. Fehér Dávid kurátor a katalógushoz írt tanulmányában a léthelyzet metaforájának értelmezi a festményt, és Mark Rothko, Richard Diebenkorn és Sean Scully művészetében keresi meg az *Üvegajtó* hatását, bár tudja azt is, hogy a legtitokzatosabb képek soha nem nyílnak meg teljesen. Az sem mellékes, hogy Matisse és Duchamp között közvetlenebb volt a kapcsolat, mint ahogyan azt sejteni lehetne a műveik alapján.

A budapesti kiállítás másik különös és jelentős darabja az *Ülő rózsaszín akt*. 1936 áprilisában kezdte el festeni Matisse, és csak a rákövetkező évben fejezte be. A modell ismét Lydia Délectorskaya, de most kissé hiányzik a képről, mert az arc helye üres színmező. Egy kritikus Blaise Pascal melankóliáját és Gustave Moreau 1876-os *Salomé* aktképeinek mérgező erotikáját látta bele ebbe a képbe, ami nyilvánvaló tévedés. Isabelle Monod-Fontaine elemzése annál találóbb: a mű a testet öltés és a szublimáció, a koncentrálttság és az illékonyság között bizonytalan állapotban rezgő „szublimált érzékiség”. Matisse rendszeresen fotókat készíttetett a munkában lévő művek szekvenciáiról; a *Rózsaszín akt* változó felületéről legalább tizenhárom állapotfotó készült, a módosítások, a törlések és az átkomponálások dokumentumai.

A gondolatok színe – ez a kiállítás alcíme, és úgy hírlík, hogy Louis Aragon Matisse-könyvéből származik az idézet. A költői kifejezés azonban egy komoly nyelvi problémát vet fel, ami két nagyon eltérő mentalitástörténethez vezet. A „gondolat” fogalmának kifejezésére franciául több lehetőség adódik. A három leginkább kézenfekvő: *les pensées, les idées, les concepts*. *La pensée* a latin *pensare* szóból származik, jelentése szerint megmér valamit, áttételes jelentése mérlegel, latolgat. *L'idée* eredete az ógörög *idea*, értelme szerint minta, fogalom, és innen ered a platóni idea archetípusa. A még mélyebb gyökeret az *idein* ógörög szó adja, az értelme látni. *Le concept* a leginkább elvont fogalom, etimológiája a latin *concupio* igéhez megy vissza, jelentése valami vagy valaki megfog, valaki valamit megragad. A francia szavak jelentésmezői többségükben a latin vagy a görög nyelvig nyúlnak vissza, ami visszasugárzik a mai értelmükig.

Ezzel szemben a magyar *gondolat* szó etimológiája nagyon másféle. A gyök itt a *gond* főnév. Radikálisan más területet fed le a magyar nyelvi jelentéstartomány, mint a francia. Magyar szövegkörnyezetben a szó elsődleges értelme szerint akkor gondolkodunk el, amikor egy problémával kerülünk szembe, és azon gondolkodunk, hogy miképpen oldjuk meg a gondunkat. Ezt a nyelvi le-

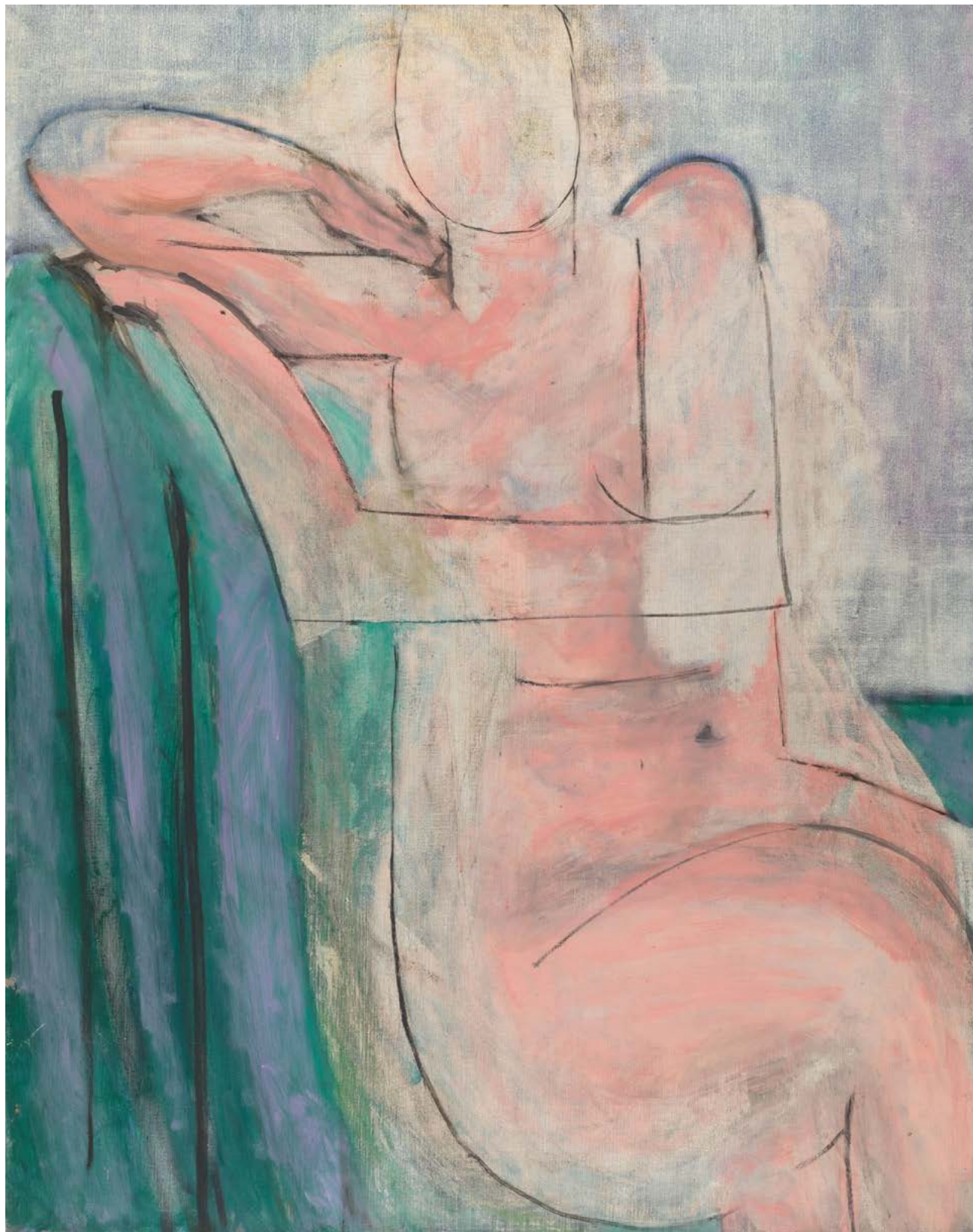

hetőséget Martin Heidegger jócskán kiaknázta, amikor filozófiai fogalommá tette a gond jelentésű német *Sorge* szót. „A *gond* az egzisztencialitásnak, a fakticitásnak és a hanyatlottságnak az egysége [...] a jelenvaló létét mint *gondot* kell láthatóvá tennünk” – írta Heidegger.

Szorongást és nyugtalanságot hoz magával a gond, és Matisse, a *feel-good painter* művészete semmiféle szellemi rokonságot nem tart Heidegger gondolataival. A *fauve* irányzatában ugyan még fellehető némi szorongás, de éppen ez a fő oka, hogy Matisse olyan hamar vetett véget a saját fauvizmusának. A magyar Vadakhoz sorolható laza csoport – Berény, Czóbel, Tihanyi és a többiek – viszont egyáltalán nem úszta meg önmaguk lappangó szorongásait. A kiállítás katalógusához írt tanulmányában Gosztonyi Ferenc áttekintette, hogy a 10-es években Matisse-t a modernizmus mértékadó hivatkozási pontjának tartották Magyarországon és azt is, hogy Matisse az első világháború után leértékelődött és eltűnt a magyar horizontról. Emiatt is örülnünk kell, hogy Meller Simon ösztönzésére a Szépművészeti Múzeum 1913-ban megvásárolt egy Matisse-sorozatot.

Feltettem a kérdést írásom elején, hogy Matisse művészetét miért becsülik Franciaországban nagyságrendekkel többre, mint Magyarországon. Az etimológiai példákkal

↑
Henri MATISSE:
Hegedűs az ablaknál,
1918, olaj, vászon,
150×98 cm, Centre
Pompidou, Musée
national d'art
moderne, Párizs
© Succession
H. Matisse /
HUNGART 2022

Henri MATISSE:
Ülő rózsaszín akt,
1935-1936, olaj,
vászon, 92×73 cm,
Centre Pompidou,
Musée national d'art
moderne, Párizs
© Succession
H. Matisse /
HUNGART 2022
→

arra próbáltam utalni, hogy milyen nagy mentalitástörténeti különbség van a két ország között. Matisse dekorativitása a magyar közegben üresebbnek hat, nálunk a szorongásnak van nagyobb hagyománya. Egy hosszabb írásban fejtem majd ki, hogy miért annyira eltérő a két nép önképe, nemzettudata. Magabiztosabb az egyik, bizonytalanabb a másik, és ennek történelmi okai is vannak.

A nemzeti önkép megértése sorsokat is befolyásol; Hantai megértette, Csernus nem, de sokáig sorolhatnám a példákat. Leiris szalonjában, amikor Picasso darabját adták elő, a nézők között ott ült Jacques Lacan és Jean-Louis Barrault, majd később ez a közeg befolyásolta Jacques Derrida és Jean-Luc Nancy gondolkodásmódját. Louis Aragont, aki kezdetben a szürrealista mozgalom vezérkarából indult, három évtizeden keresztül intenzíven

foglalkoztatta Matisse művészete. Nagy könyve - Henri Matisse, roman - igen sikeres lett, az 1971-es első kiadás újra megjelent, és a művet több nyelvre lefordították, elsőként angolra. Henri Matisse a korábbi időkben letett egyik alapkő, és a későbbi nemzedékek akaratlanul is támaszkodnak a művészetére.

A megjelenést a B. Braun támogatta.